

Wereda, Dorota

Synod Biskupów Unickich w Siedlcach w 1780 roku

Szkice Podlaskie 13, 5-10

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Dorota Wereda

Instytut Historii Akademii Podlaskiej w Siedlcach

SYNOD BISKUPÓW UNICKICH W SIEDLCACH W 1780 ROKU

W 1780 roku miało miejsce niecodzienne wydarzenie w dziejach Siedlec: synod elekcyjny metropolity unickiego Jasona Smogorzewskiego. Akt unii brzeskiej z 1596 roku przewidywał, że wybór metropolity dokonywany będzie na zasadzie przedstawiania papieżowi przez króla polskiego jednego z czterech kandydatów wyłonionych na drodze elekcji przez unickich biskupów metropolii kijowskiej. Praktyka jednak odbiegała od unijnych ustaleń. Zasadniczo albo sam król decydował, kto zostanie powołany na metropolię, albo nowy metropolita przejmował urząd drogą sukcesji na mocy uprawnień koadiutora z prawem następstwa¹. W XVIII stuleciu proces obsady stolicy metropolitarnej składał się z trzech etapów: elekcja przez synod biskupów, nominacja elekta przez króla i zatwierdzenie nominata na prośbę króla przez papieża, po uprzednim przeprowadzeniu procesu informacyjnego. Ponadto metropolita zobowiązany był złożyć wyznanie wiary przez przysięgę posłuszeństwa i wierność Stolicy Apostolskiej².

Na początku 1778 roku zmarł unicki metropolita Filip Felicjan Wołodkowicz, a w 1779 roku jego koadiutor z prawem następstwa Leon Szepteycki. Wobec tej sytuacji nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Warszawie Joannes Andrea Archetti natychmiast wezwał biskupa archidiecezji połockiej Jasona Smogorzewskiego, aby objął administrację metropolii kijowskiej. Mianowanie Smogorzewskiego na administratora wakującej metropolii potwierdził 25 lipca 1779 roku papież Pius VI. W związku z objęciem przez Smogorzewskiego metropolii, planowano powierzyć godność arcybiskupa połockiego, po uprzednim uzyskaniu zgody carycy Katarzyny II, dotychczasowemu biskupowi diecezji chełmskiej Maksymilianowi Rylle, który ostatecznie odmówił przyjęcia tej funkcji, przedkładając, nad usytuowaną na terytorium zaboru rosyjskiego katedrę w Połocku, przyjęcie katedry biskupiej na terytorium Galicji. W tej sytuacji poprzez pośrednictwo posła rosyjskiego Otta Stackelberga król Stanisław Poniatowski i administrator metro-

¹ S. Nabywaniec, *Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza*, Rzeszów 1998, s. 115.

² L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1968, s. 877.

polii Smogorzewski zwrócili się z prośbą do dworu w Petersburgu o wydanie zgody na połączenie rządów nad metropolią i diecezją w Połocku (usytuowaną w granicach Rosji). Równocześnie do pomocy w sprawowaniu tych funkcji zaproponowali skierowanie w roli biskupa sufragana generała zgromadzenia bazylianów Porfirego Skarbka Ważyńskiego³.

Smogorzewski przyjechał do Warszawy i aby podkreślić prawa episkopatu unickiego do wyboru metropolity, zwołał synod elekcyjny do Siedlec na 26 lutego 1780 roku⁴. Elekcja Smogorzewskiego była już raczej formalnością. Jego kandydatura została uzgodniona już uprzednio z królem⁵. Wybór Siedlec na miejsce elekcji był ustalony wcześniej i był możliwy dzięki „uprzejmości Domu Czartoryskich”. Pobyt dostojników kościelnych starano się ograniczyć do niezbędnego minimum czasowego. Zalecano „chwalebne usposobienie elektorów”, poinstruowanych uprzednio w kwestii terminu oraz sposobu i miejsca, aby dopełnić formalności wyborczych w ciągu kilku godzin, tak by nie być postrzeganym jako uciążliwość⁶. Wydaje się, że również wynik wyboru był już uprzednio ustalony.

Zwołanie synodu wynikało zapewne z osobistych przekonań Smogorzewskiego. Był on autorem wielu postulatów na mający odbyć się w Brześciu w 1765 roku a nie doszły do skutku, synod mający uporządkować wiele kwestii w funkcjonowaniu Kościoła unickiego. Kierując się troską o przyszłość Kościoła unickiego, aby uniknąć sytuacji objęcia urzędu metropolity kijowskiego przez osobę nie zainteresowaną losami Kościoła unickiego arcybiskup Smogorzewski postulował o zaniechanie praktyki powoływania koadiutorów z prawem następstwa, a w zamian decydujący głos proponował oddać biskupom oraz duchowieństwu⁷.

³ J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von der alterten Zeiten bis aus Gegenwart*, Bd. 2, Augsburg 1841, s. 571-572; A. A. Zięba, Smogorzewski Jason, PSB, t. XXXIX, Warszawa-Kraków 1999, s. 220.

⁴ A. A. Zięba, dz. cyt., s. 220.

⁵ L. Bieńkowski, dz. cyt., s. 877.

⁶ Bibliotheca Apostolica Vaticana, Processus Consistoriales, vol. 181, Processus R. D. Jasoni Smogorzewski archiepiscopi Polocensis rit. Graeci Unitorum transferendi ad ecclesiam metropolitanam Kijoviensem et Haliciensem, vacantem post mortem R. D. Leonis Szeptycki ultimi dictae ecclesiae metropolitanae. 1780, k. 263-279 (Mikrofilm w zbiorach Ośrodka Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne przy KUL, sygn. ABMK 142), k. 272: „[...] *ad ejusmodi laudabile pus paucis horis complendum non graventur comparere neque erit [...] et locum ejusmodi designare et terminum strictuorem fortassis, quam ratio commoditatis exigeret*”.

⁷ *Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskij metropolitae Kiowiensis Catholici (1780-1788)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1965, s. 28-30; S. Nabywaniec, dz. cyt., s. 116.

Do Siedlec przybyli wówczas: biskup unickiej diecezji włodzimiersko-brzeskiej Stefan Symeon Młocki i jako przedstawiciel zgromadzenia bazylianów, generał zakonu bazyliańskiego Porfiry Skarbek Ważyński. W zastępstwie biskupa diecezji pińsko-turowskiej Gedeona Horbackiego przyjechał jego rodzony brat Joachim Horbacki, archimadryta⁸ klasztoru bazyliańskiego w Leszczynach. Biskup piński, w przekazanym liście usprawiedliwiał swoją nieobecność uciążliwymi powikłaniami choroby reumatycznej⁹. Kolejnym nieobecnym hierarchą był biskup diecezji łuckiej Cyryl Stecki. Również on usprawiedliwiał listownie swoją nieobecność. Jako powód nie przybycia podał nagłą śnieżycę¹⁰. Administrator, z nominacji Stolicy Apostolskiej, biskupstwa lwowskiego Piotr Bielański wystosował list, w treści, którego wyjaśnił, że nie może opuścić granic guberni lwowskiej oraz oddać głosu bez konsultacji z dworem w Wiedniu. W podobnej sytuacji był administrator wakującej diecezji w Przemyślu Andrzej Jakubiński. Maksymilian Ryłło, biskup diecezji chełmskiej, nie wystosował żadnej adnotacji, ponieważ w czasie, w którym zwołany został synod elekcyjny z polecenia dworu cesarskiego był zobowiązany pozostać w gotowości do wstawienia się w Wiedniu¹¹. W efekcie Smogorzewski otrzymał 6 głosów poparcia, ale tylko jeden spośród głosujących był obecny na synodzie¹². Oprócz dostojników Cerkwi unickiej obecne było duchowieństwo.

Relacja Ignacego Stebelskiego, bazylianina, historyka Cerkwi unickiej współczesnego tym wydarzeniom, który przy pisaniu swoich dzieł wykazał się rzetelnością i krytycznym podejściem do pisemnych jak i ustnych źródeł historycznych, podaje, że w zjeździe elekcyjnym uczestniczył również Jason Smogorzewski. Wydarzenia, które miały miejsce w Siedlcach przedstawił on w sposób następujący:

„Gdy po Leonie III Szeptyckim zawakowała metropolia kijowska i król wakans ten wraz oddać raczył ks. Jasonowi Smogorzewskiemu, abp połockiemu dla najdogodniejszych tego urzędu talentów i przymiotów jego, który chcąc starodawne prawo x biskupów naszych w obieraniu swego metropolity w całości zachować, przeto roku 1780 dnia 6 marca, pożegnawszy Najjaś. Pana wyjechał z Warszawy do Siedlca, dóbr J. O. książąt Czartoryskich,

⁸ Archimadryta to tytuł honorowy nadawany igumenom (przełożonym większych klasztorów (H. Paprocki, *Archimadryta*, Encyklopedia Katolicka, t. 1, red. F. Gryglewicz, Lublin 1973, s. 874).

⁹ *Bibliotheca Apostolica Vaticana...*, k. 273: „[...] *scripsit se tametsi ex animo vellet venire non posse quid difficili molestusque Rhematismi morbo.*

¹⁰ Tamże: „[...] *litteris suis vias ex repentina nivium solutio*”.

¹¹ Tamże: „[...] *nullam de se notitium dedit, quod [...] eo ipso tempore quo ad electionis actum vocatus fuit, Viennam se coferre debuerit ibiquae etiam num Aula Caesareo Regia Apostolica mandata praestolatur*”.

¹² Tamże, k. 273-274.

gdzie zastawszy już niektórych prałatów, jako to Symeona Młockiego, biskupa włodzimierskiego i brzeskiego, księdza Joachima Horbackiego, opata leszczyńskiego, miejsce jegomości biskupa pińskiego zastępującego, [...] Porfirego Ważyńskiego, zakonu św. Bazylego w kongregacji ruskiej generała i innych, od innych drugich zaś ichmościów księży biskupów listy na osobę swoją wotujące otrzymane nakazawszy dnia 9 miesiąca wyż. wyrażonego zgodnie od wszystkich obrany był metropolitą kijowskim, halickim i całej Rusi. Po którym obraniu 11 przed przed pomienionym wyżej [...] biskupem włodzimierskim w kościele siedleckim wyznanie wiary uczyniwszy, a 13 dnia cały akt ten, z doniesieniem onego tak Świętej Stolicy Apostolskiej jako też Najjaśniejszemu królowi Jegomości zakończywszy i szczęśliwie do Połocka powrócił¹³.

Relacja ta potwierdza przybycie na miejsce synodu elekcyjnego tylko biskupa najbliższej diecezji włodzimiersko-brzeskiej i jednomyślny wybór metropolity drogą korespondencyjną przez pozostałych hierarchów. Rozbieżność w datach wynika z tego, że w dokumentach sporządzonych dla Stolicy Apostolskiej zastosowano chronologię według kalendarza juliańskiego (zachowanego na mocy postanowień unii brzeskiej w Cerkwi unickiej), natomiast Ignacy Stebelski przyjął kalendarz gregoriański.

Uczestnicy synodu elekcyjnego pozostali w Siedlcach jeszcze przynajmniej 6 dni, aż do złożenia przez nowo wybranego metropolitę przysięgi wierności Stolicy Apostolskiej w kościele św. Stanisława. Wybór Siedlec na miejsce synodu wynikał zapewne z długoletniej znajomości i powiązań przyszłego metropolity z Czartoryskimi. Rodzina Smogorzewskiego oddawała Czartoryskim usługi polityczne na Litwie. Czartoryscy popierali dążenia Smogorzewskiego w dążeniu do osiągnięcia godności. W 1749 r. wysunęli jego kandydaturę do sufraganii połockiej¹⁴. W czasie zwołania synodu właścicielką Siedlec była księżna Aleksandra z Czartoryskich Ogińska (córka Eleonory Moniki z Waldsteinów i Michała Fryderyka Czartoryskiego, wnuczka Kazimierza Czartoryskiego). Księżna zawsze uczestniczyła w ożywionym życiu towarzyskim i kulturalnym najwyższych sfer. Mieszkając w stolicy bywała częstym gościem na zamku królewskim¹⁵. Prawdopodobnie z tego czasu pochodzi znajomość księżnej z metropolitą. Smogo-

¹³ *Chronologia, albo porządne według lat zebranie znaczniejszych w Koronie Polskiej y Wiel. Xięstwie. Litew., a mianowicie na Białej Rusi w Połocku dziejów rewolucyi, zwłaszcza tych, które się tyczą tak starodawnego Monastyru S. Spasa za Połockiem, niegdyś przez SS. Panny y Matki Eufrozynę i Parascewię Hegumenie rządzonego, iako teraz terażniejszego klasztoru na zamku Połockim założonego. Przez W. X. Ignacego Stebelskiego, Wilno 1782; t. 2, s. 293-294.*

¹⁴ A. A. Zięba, dz. cyt., s. 217.

¹⁵ U. Głowacka-Maksymiuk, *Aleksandra z ksiąząt Czartoryskich Ogińska*, Siedlce 2003, s. 106-107.

rzewski należał bowiem do bliskiego otoczenia króla¹⁶. Przy wyborze nie bez znaczenia była osobista postawa księżnej i jej zaangażowanie w organizację życia społecznego, nie tylko na salonach. W czasie jej panowania w Siedlcach odbywały się synody katolickie, a w latach 1777, 1781, 1784 w zjazdy protestantów. Szczególną opieką księżna Ogińska otaczała Żydów¹⁷.

Przy wyborze Siedlec na miejsce zjazdu elekcyjnego raczej nie decydowało kryterium geograficzne. Dla większości biskupów, którym sytuacja prawna pozwalała na obecność na synodzie elekcyjnym, wiązało się to, z co najmniej kilkudniową wyprawą. Bliskość stolicy pozwalała natomiast na bieżąco śledzić przebieg wydarzeń królowi i nuncjuszowi Stolicy Apostolskiej.

Dokumentacja sporządzona w Siedlcach w ramach procesu informacyjnego dla Stolicy Apostolskiej i datowana na 26 luty 1780 roku pokazuje pewną dezorientację topograficzną hierarchii unickiej. Treść datacji dokumentu przekazuje, że Siedlce znajdowały się w województwie lubelskim, w diecezji włodzimiersko-brzeskiej („actum in Siedlce oppido Palatinatus Lublinensis, Diocesis Vladimiriensis”)¹⁸. Siedlce były usytuowane już poza zasięgiem unickiej sieci parafialnej. Do granic najbliższej diecezji włodzimiersko-brzeskiej było kilkanaście kilometrów (np. parafia Hołubla, Mor dy). Siedlce w orientacji przestrzenno-społecznej funkcjonowały jako miasto dziedziczne Domu Czartoryskich, usytuowane na 12 mili¹⁹ pomiędzy Wołczynem a Warszawą²⁰.

Informacje o synodzie elekcyjnym przesłał z Siedlec 1/12 marca 1780 r. nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Warszawie Joannes Andrea Archetti²¹. Metropolita-elekt nie objął w najbliższym czasie metropolii, o czym świadczy treść jego listu skierowanego 2 kwietnia do króla z Wilna, w którym tłumaczył, że nie objął jeszcze metropolii z powodu „szemrania o Imperatorskich przeciwnościach”²². Katarzyna II wydała pozwolenie dopiero 2 lipca 1780 roku²³. Nominację królewską Jason Smogorzewski otrzymał 30 października 1780 r. Równocześnie Stanisław August Poniatowski skiero-

¹⁶ E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku, uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, Poznań 1906, s. 176.

¹⁷ M. Plewczyński, *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, w: Siedlce 1448-1995, Siedlce 1996, s. 37.

¹⁸ *Bibliotheca Apostolica Vaticana...*, k. 270.

¹⁹ 1 mila staropolska=7146 m (D. Fenns, *Jednostki miar. Leksykon*, Warszawa 2004, s. 180).

²⁰ *Bibliotheca Apostolica Vaticana ...*, k. 272.

²¹ Tamże, k. 279.

²² *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, rkps. 689, k. 355.

²³ Tamże, k. 369.

wał do papieża list, w którym przedstawił Smogorzewskiego jako kandydata na metropolię kijowsko-halicką²⁴. Na to stanowisko przekonizował go papież Pius VI na mocy bulli *Romani Pontificis* z 23 czerwca 1781 roku²⁵.

Organizacja zjazdu elekcyjnego w Siedlcach na dworze Ogińskiej poświadcza rangę siedleckiego ośrodka i jego pozycję wśród elit. Umożliwiła to osobowość i zaangażowanie Aleksandry Ogińskiej z Czartoryskich w życie towarzyskie i salonowe.

²⁴ *Bibliotheca Apostolica Vaticana...*, k. 277.

²⁵ B. Kumor, *Pochodzenie i wykształcenie metropolitów kijowskich greckokatolickich*, „*Resovia Sacra*” 1996, nr 3, s. 135-136.